

for filling it out]. *Nakaz MOZ Ukrainy №1041*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text> [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

12. Voitenko, T. V. (2015). Zmina stati yak pidstava pryypynennia shliubu. [Change of gender as a ground for termination of marriage]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vypusk 2. 20-25. [in Ukrainian].

13. If youre applying for an interim gender recognition certificate. (2024). *Advice for Scotland*. Retrieved from: <https://www.citizensadvice.org.uk/scotland/family/relationship-problems-s/getting-divorced-s/> [in English].

14. Postanova YeSPL u spravi «Khemelainen (Hamalainen) proty Finliandii» (skarha № 37359/092). (2014, July 16). [Judgment of the ECtHR in the case "Hamalainen (Hamalainen) v. Finland" (complaint No. 37359/092)]. *Biuletyn Yevropeiskoho sudu z prav liudyny*. № 11(149). [in English].

15. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod. (1950, November 4). [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Mizhnarodnyi dokument. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 1998. № 13. 270. [in Ukrainian].

16. Rishennia Yevropeiskoho sudu u spravi «Perri proty Spoluchenooho Korolivstva». (2002, April 29). [Decision of the European Court in the case "Perry v. United Kingdom"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-260-264

Козар Максим Олегович,

аспірант Західноукраїнського національного університету

e-mail: kozar_max@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0003-9795-3552>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Аналізується досвід низки держав із забезпечення законності у правоохоронних органах. Дослідження способів попередження порушення законності правоохоронцями дозволило авторам сформулювати висновок про те, що до пріоритетних заходів слід віднести жорсткий відбір кандидатів на службу, високий рівень контролю за діяльністю посадових осіб, тісний зв'язок з громадськістю у виявленні фактів правопорушень з боку правоохоронців.

Метою статті є проведення наукового дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ інституційного забезпечення міжнародного досвіду забезпечення законності у правоохоронних органах, та в розробці рекомендацій щодо його вдосконалення.

Автор приходить до висновку, що проаналізувавши досвід запобігання порушенням законності у сфері правоохоронної діяльності, можна зробити висновок, що пріоритетними заходами є жорсткий відбір кандидатів на службу, високий рівень контролю за діяльністю посадових осіб, тісний зв'язок з громадськістю у виявленні фактів правопорушень з боку співробітників.

Ключові слова: законність, правоохоронні органи, закордонний досвід

Kozar M. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ENSURING LEGALITY IN LAW ENFORCEMENT BODIES

The experience of a number of states in ensuring legality in law enforcement agencies is analyzed. The study of ways to prevent violations of the law by law enforcement officers allowed the authors to formulate the conclusion that priority measures should include strict selection of candidates for service, a high level of control over the activities of officials, close communication with the public in the detection of violations by law enforcement officers.

The purpose of the article is to conduct a scientific study, which consists in conducting a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of institutional support of the international experience of ensuring legality in law enforcement agencies, and in the development of recommendations for its improvement.

The author comes to the conclusion that after analyzing the experience of preventing violations of the law in the field of law enforcement, it can be concluded that the priority measures are strict selection of candidates for service, a high level of control over the activities of officials, close communication with the public in identifying facts of violations by employees

Key words: legality, law enforcement agencies, foreign experience

Постановка проблеми. Законність визначається як правове соціальне явище, що характеризується організацією та функціонуванням суспільства та держави на правовій основі. Законність базується на понятті «закон» [1], що обумовлює проникнення принципу законності у всі сфери життєдіяльності та підвищену суспільну роль – від процесу створення закону до реалізації його норм у юридичній практиці (правозастосування). Як зазначає (*Singh, Danny*. (2022)) стан законності відображає рівень правової організації суспільного, політичного життя, зв'язок права та діяльності як державної влади, та держави

загалом [2, с. 69]. З боку держави законність постає як певний метод державного керівництва суспільством. А саме: діяльність держави здійснюється виключно правовими засобами. Тому основною метою законності в умовах будь-якої демократично-правової держави є шлях правової регламентації організації суспільних відносин, для забезпечення прогресивного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інституційне забезпечення процесу забезпечення законності у правоохоронних органах, знаходяться у фокусі наукових досліджень вчених юристів. Теоретичні проблеми, пов'язані з різними аспектами діяльності правоохоронних органів досліджувались в наукових роботах зарубіжних авторів: Wonicki, R., Silverburg, S., Mckinnon, F., Kierulf, J. та ін.

У вітчизняних наукових колах актуальне питання діяльності правоохоронних органів досі залишається дискусійним. У результаті аналізу наукового доробку фахівців різних галузей наукових досліджень сформовано не менше двох десятків визначень із різним змістовим навантаженням. Серед вітчизняних авторів, які досліджують інституційне забезпечення процесу діяльності правоохоронних органів, можна виділити В. Б. Авер'янова, С. О. Бондар, О. П. Гетьманець, С. Ф. Денисюка, Т. А. Кобзева, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. С. Резнікової, А. О. Селіванова, Ю. В. Юрченко.

Мета статті полягає в проведенні комплексного аналізу теоретико-правових основ інституційного забезпечення міжнародного досвіду забезпечення законності у правоохоронних органах, та в розробці рекомендацій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У різних країнах світу пильну увагу приділяють дотриманню законності представниками правоохоронних органів, що є гарантією забезпечення правопорядку, громадської та національної безпеки. Розглянемо основні заходи щодо профілактики порушень закону співробітниками поліції на прикладі деяких зарубіжних країн.

Позитивним прикладом поліцейської системи внутрішньої безпеки та боротьби з корупцією є Франція. Міністерство внутрішніх справ Франції має вертикальну структуру. На чолі – міністр внутрішніх справ (громадянська особа). Начальники всіх департаментів є одночасно заступниками міністра. До складу кожного департаменту входять декілька управлінь.

Штатна чисельність правоохоронних органів становить:

- близько 105 тисяч активних поліцейських;
- близько 5 тисяч офіцерів;
- 16 тисяч адміністративного складу [3, с.187].

Крім того, слід зазначити, що жандармерія, яка також здійснює охорону правопорядку та фінансується МВС, входить до структури військового відомства. Питання дисципліни та законності серед поліцейських належать до компетенції підрозділів двох управлінь Департаменту Національної поліції Франції: – дисциплінарного бюро адміністративного управління; - Генеральної інспекції. Дисциплінарне бюро адміністративного управління (чисельність апарату – 20 осіб) реалізує функцію контролю над дотриманням дисципліни всіма поліцейськими. У Франції, як зазначає (Wonicki, R. (2022)) існує децентралізована система управління. Країна поділена на зони. У кожній зоні (Марсель, Бордо, Ліон тощо) є генеральний секретаріат (комісаріат) поліцейського управління [4].

Посадові злочини поліцейських мають широкий спектр і, залежно від тяжкості вчиненого, діляться на чотири групи з відповідними видами санкцій, що застосовуються:

1) службові правопорушення від запізнення на службу до втрати документів (картки поліцейського) передбачають попередження або догану від безпосереднього начальника;

2) керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння (під час несення або поза службою), відмова від виконання наказу, необґрунтовано жорстоке поведіння із затриманим, нагнітання негативної ситуації в колективі передбачають зняття з черги по просуванню по службі, скорочення вислуги років та, відповідно, зарплати за збереження звання;

тимчасове усунення від виконання посадових обов'язків строком на 15 днів без грошового утримання (дане покарання може бути умовним або частково умовним, проте протягом цих 15 днів не нараховується стаж, пенсія, термін просування по службі тощо);

переведення на службу в інший регіон за рахунок порушника;

3) невиконання службових обов'язків та зловживання службовим становищем (в т.ч. сексуальне домагання) караються пониженням у званні;

крадіжка чи постійне перебування у стані алкогольного сп'яніння на службі чи під час керування транспортним засобом тягнуть у себе тимчасове усунення з посади терміном від 3 місяців до 2 років із тими самими наслідками, як у другій групі;

4) вбивство, використання або продаж наркотичних засобів, сексуальне домагання неповнолітніх, пограбування, корупція (хабарництво) спричиняють звільнення з поліції або на пенсію (наприклад, нарколог дає висновок, що поліцейський не може виконувати свої обов'язки у зв'язку з регулярним вживанням наркотичних засобів), або з негативних мотивів (наприклад, отримання хабара).

Причому за звільнення з негативних мотивів автоматично анулюються стаж і пенсія [5].

Професійні помилки другої – четвертої груп обов'язково розглядаються на дисциплінарній раді, рішення про винність поліцейського, тяжкість вчиненого та санкції виносяться колегіально, що гарантує його об'єктивність.

Аналітичні дані свідчать, що у Франції загалом було зареєстровано близько 2.5 млн держслужбовців (2018–2023), у тому числі 148–150 тис. поліцейських. Застосовано 5700 санкцій, з яких близько 3000 – до поліцейських, близько 600 з них постали перед дисциплінарною радою. Загальна штатна чисельність Генеральної інспекції Національної поліції складає 185 службовців.

Діяльність здійснюється за двома критеріями:

- тематичним (дисциплінарні розслідування, аудиторські перевірки);
- територіальному (Центральне дисциплінарне бюро із трьома територіальними урядами).

Центральну службу запобігання корупції створено 1993 року.

Основне завдання служби, з позиції (*Mathieu Delahousse (2009)*) профілактика порушень законності, запобігання корупції. Служба складається з Міністерства юстиції Франції, її незалежність забезпечена законом [6].

Керівник служби призначається президентом країни на 4 роки, за традицією – з числа прокурорів чи суддів. Одна з особливостей служби – її автономність та фінансова незалежність. Служба має свій бюджет, що виділяється державою. Склад служби міжміністерський, штатна чисельність – 15 осіб (це колишні співробітники різних міністерств та відомств) [7].

Кожен співробітник служби є сполучною ланкою між службою та будь-яким відомством. Служба займається не лише конкретними випадками корупції, а й системними. При цьому під час розгляду конкретного запиту вона має право залучати експертів [8].

До компетенції служби входять 3 основні завдання:

- систематизація всієї інформації про корупцію (щорічно служба надає Президенту доповідь з результатами аналізу ситуації та пропозиціями, які мають рекомендаційний характер. Політики мають право скористатися цими пропозиціями або ні. Наприклад, у доповіді вказується, які закони вимагають доопрацювання, які служби працюють неефективно тощо);

- консультативна роль (співробітники служби мають можливість офіційно висловлювати свою думку щодо діяльності осіб, зазначених у певних списках (від міністрів до мерів міст)). З конкретних випадків за наявності запиту співробітники служби можуть надати роз'яснення юридичним особам про наявність або відсутність ознак корупції у їхніх діях;

- проведення експертиз (міністерство юстиції Франції надає службі ситуації з метою проведення їх експертизи. При складних питаннях виносяться синтезоване рішення: на загальній раді представники різних відомств висловлюють свою думку, після чого приймається остаточне рішення). В даний час велику увагу служба приділяє укладенню контрактів між місцевою владою та приватними підприємствами, великим будівництвом та ринками збуту [9].

Розглянемо також як приклад структуру поліції Іспанії, яка становить децентралізовану 3-рівневу модель організації:

державний рівень – Національний корпус (CNP) та Громадянська гвардія (GC),

національний – корпуси поліції двох автономій: Каталонії, Країни Басків,

місцевий – комісаріати автономних спільнот, провінцій та інших муніципальних утворень із чітко розмежованими повноваженнями. Загальна кількість поліцейських становить близько 190 тисяч співробітників [10].

Питання забезпечення власної безпеки віднесено до компетенції трьох підрозділів:

відділ з підготовки та перепідготовки кадрів,

відділ з внутрішніх питань,

відділ дисциплінарного режиму.

Відмінною особливістю даної системи є відсутність профілактичної складової у її діяльності, за винятком етапу прийому на службу та підготовки кандидатів на поліцейські посади. Оперативно-розшукову діяльність з виявлення, припинення та розкриття злочинів, скоєних співробітниками поліції, здійснює відділ із внутрішніх питань (чисельність – 130 осіб), що входить до структури дивізіону кримінальних розслідувань Головного управління Національного корпусу поліції. Аналогічні підрозділи є у Цивільній гвардії. Свою роботу відділ здійснює у тісній взаємодії з відділом дисциплінарного режиму [11].

Підставою для початку розслідування є інформація про вчинення посадовцем правоохоронних органів протиправного діяння, яка надходить офіційними та оперативними каналами. Про початок та перебіг розслідування повідомляються судові органи. Після закінчення оперативних заходів матеріали передаються до суду для ухвалення процесуального рішення. Інформація про початок розслідування, його результати, а також злочини, скоєні поліцейськими, розкриті судовими органами без участі відділу, акумулюється в єдиній базі даних дивізіону кримінальних розслідувань. Це дозволяє отримувати відомості про можливу участь фігурантів в інших протиправних діяннях та виключити випадки розслідування кількома групами одного й того самого злочину [12].

Ще одним прикладом забезпечення законності є поліція Чехії. Пріоритетними напрямками діяльності поліції Чехії є:

- боротьба з організованою злочинністю;
- боротьба з корупцією;
- боротьба з економічними злочинами;

- боротьба з отриманням прибутку злочинним шляхом [13].

До структури МВС Чеської Республіки також входить Інспекція поліції Чеської Республіки (далі – Інспекція). Інспекція підпорядковується безпосередньо міністру внутрішніх справ та організаційно відокремлена від керуючих структур міністерства. Є органом дізнання, здійснює оперативно-розшукову діяльність з використанням як гласних, так і негласних методів оперативно-розшукової діяльності в рамках Кримінально-процесуального кодексу. У 2008 році в поліції Чеської Республіки було створено 5-те відділення Інспекції. До його компетенції належить розгляд скарг на поліцейських, президента поліції та його заступників, директорів середніх поліцейських шкіл міністерства (у разі якщо ці посадові особи є поліцейськими) [14].

З метою запобігання, запобігання та викриття незаконної дії інспектор зазначеного відділення має право провести «тестування надійності». Перевірка полягає у створенні ситуації, яку випробувана особа має вирішити. Тобто під «перевіркою надійності» розуміється штучне створення умов, у яких випробувана особа повсякденно проходить службу, з метою встановити сумлінність виконання співробітником своїх функціональних обов'язків у межах наданих повноважень. Перевірка проводиться без інформування випробуваного. Після закінчення перевірки співробітник повідомляє про проведену перевірку, а також в обов'язковому порядку знайомиться з результатами тестування. Якщо співробітник не проходить цю перевірку, він притягується до дисциплінарної відповідальності або підлягає звільненню (залежно від результатів тестування).

Ще одним прикладом системи забезпечення власної безпеки є канадська поліція. При прийомі на службу на поліцейські посади канадської поліції в обов'язковому порядку передбачено проходження спеціальних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, що дозволяє встановити відповідність особистісної мотивації кандидата на службу вимогам держави. Кожні 5 років усі офіцери зазнають скорочених додаткових перевірок на поліграфі. Такі ж процедури передбачені при просуванні по службі та одержанні допуску безпеки вищого ступеня.

Наступною ланкою в системі забезпечення законності в діяльності органів правопорядку є проведення перевірок правомірності дій службовців поліції, правова оцінка вчинених ними правопорушень та застосування заходів дисциплінарного впливу. Основні вимоги до перевірочних заходів щодо працівників – це прозорість, об'єктивність і рівність незалежно від посадового становища. Головним принципом у дисциплінарній практиці є пріоритет заходів, спрямованих на виправлення співробітника та профілактику подібних порушень надалі. У зв'язку з цим такий вид покарання, як звільнення, застосовується дуже рідко. До інших дисциплінарних санкцій відносяться: зниження на посаді, зниження розміру оплати, догана, переведення на менш престижне місце служби [15].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши досвід запобігання порушенням законності у сфері правоохоронної діяльності, можна зробити висновок, що пріоритетними заходами є жорсткий відбір кандидатів на службу, високий рівень контролю за діяльністю посадових осіб, тісний зв'язок з громадськістю у виявленні фактів правопорушень з боку співробітників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Freemuse (2019) Security, creativity, tolerance and their co-existence: the new European agenda on freedom of artistic expression. Freemuse, Copenhagen, The new European agenda on freedom of artistic expression, accessed on 30 September 2022.
2. Singh, Danny. (2022) "Causes of Police Corruption and Prevention of Corruption in Conflict-Affected States" *Laws* 11, no. 5: 69. <https://doi.org/10.3390/laws11050069>
3. Asgarova, M.P. (2022). Issues of international cooperation in criminal proceedings: Some problems of reform. *Amazonia Investiga*, 11(52), 186-194. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.20>
4. Wonicki, R. (2022). Is Order in International Relations Justified? *An Online Journal of Philosophy*, vol. 16, no. 1. Retrieved August 19, 2022, from https://www.kritike.org/journal/issue_30/wonicki_june2022.pdf
5. Silverburg, S. (2011). *International law: Contemporary issues and future developments*. Routledge & CRC Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.routledge.com/International-Law-Contemporary-Issues-and-Future-Developments/Silverburg/p/book/9780813344713>
6. Mathieu Delahousse, Justice, le ministère infernal, Paris, Flammarion, coll. « Flammarion EnQuête », 2009, 385 p. (ISBN 978-2-08-120844-5)
7. Pascal Durand-Barthez (préf. Roland Drago), *Histoire des structures du Ministère de la justice, 1789-1945*, Paris, Presses universitaires de France, coll. « Travaux et recherches de l'Université de Droit, d'Économie et de Sciences Sociales de Paris II / science administrative » (no 5), 1973, 91 p.
8. Adolphe Robert et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889...* V. Pla-Zuy, Paris, Bourloton, 1891, 647 p. (lire en ligne), p. 385
9. Adolphe Robert, Edgar Bourloton et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889...* IV. Lav-Pla, Paris, Bourloton, 1891, 640 p. (lire en ligne), p. 292
10. Fragen zur Wahrnehmung staatlicher Aufgaben im Bereich der öffentlichen Sicherheit und Ordnung und zum Strafmaß bei Gewalt gegen Vollstreckungsbeamte im europäischen Vergleich. WD 3 – 3000 – 139/11 WD 7 – 3000 – 112/11 Abschluss der Arbeit: 16. Juni 2011

11. Quelle: Koordination Bundesregierung, Fußball verbindet: Endbericht Koordination Bund zur UEFA EURO 2008TM in Österreich <http://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=32147111>.
12. Ausschuss für bürgerliche Freiheiten, Justiz und Inneres, Arbeitsdokument über die Verbesserung der polizeilichen Zusammenarbeit zwischen den Mitgliedstaaten der Europäischen Union, vor allem an den Binnengrenzen, und zur Änderung des Übereinkommens zur Durchführung des Übereinkommens von Schengen (2006) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dt/598/598935/598935de.pdf
13. Mckinnon, F. (2009, July 21). Reprisals as a method of enforcing international law: *Leiden Journal of International Law*. Cambridge Core. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/reprisals-asa-method-of-enforcing-international-law/E2728CA38C241AEECAB8CF303D6E8869>
14. Kierulf, J. (2017). *Disarmament under international law*: McGill-Queen's University Press. *Disarmament under International Law* | McGill-Queen's University Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.mqp.ca/disarmament-under-international-law-products-9780773548237.php>
15. Kirgis, F. (1996, January 22). *Enforcing international law*. ASIL. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.asil.org/insights/volume/1/issue/1/enforcing-international-law>

REFERENCES:

1. Freemuse (2019) *Security, creativity, tolerance and their co-existence: the new European agenda on freedom of artistic expression*. Freemuse, Copenhagen, *The new European agenda on freedom of artistic expression*, accessed on 30 September 2022. [in English]
2. Singh, Danny. (2022) "Causes of Police Corruption and Prevention of Corruption in Conflict-Affected States" *Laws* 11, no. 5: 69. <https://doi.org/10.3390/laws11050069> [in English]
3. Asgarova, M.P. (2022). *Issues of international cooperation in criminal proceedings: Some problems of reform*. *Amazonia Investiga*, 11(52), 186-194. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.20> [in English]
4. Wonicki, R. (2022). *Is Order in International Relations Justified? An Online Journal of Philosophy*, vol. 16, no. 1. Retrieved August 19, 2022, from https://www.kritike.org/journal/issue_30/wonicki_june2022.pdf [in English]
5. Silverburg, S. (2011). *International law: Contemporary issues and future developments*. Routledge & CRC Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.routledge.com/International-Law-Contemporary-Issues-and-Future-Developments/Silverburg/p/book/9780813344713> [in English]
6. Mathieu Delahousse, *Justice, le ministère infernal*, Paris, Flammarion, coll. « Flammarion EnQuête », 2009, 385 p. (ISBN 978-2-08-120844-5) [in French]
7. Pascal Durand-Barthez (préf. Roland Drago), *Histoire des structures du Ministère de la justice, 1789-1945*, Paris, Presses universitaires de France, coll. « Travaux et recherches de l'Université de Droit, d'Économie et de Sciences Sociales de Paris II / science administrative » (no 5), 1973, 91 p. [in French]
8. Adolphe Robert et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889.... V*. Pla-Zuy, Paris, Bourloton, 1891, 647 p. (lire en ligne), p. 385 [in French]
9. Adolphe Robert, Edgar Bourloton et Gaston Cougny, *Dictionnaire des parlementaires français... : depuis le 1er mai 1789 jusqu'au 1er mai 1889.... IV*. Lav-Pla, Paris, Bourloton, 1891, 640 p. (lire en ligne), p. 292 [in French]
10. *Fragen zur Wahrnehmung staatlicher Aufgaben im Bereich der öffentlichen Sicherheit und Ordnung und zum Strafmaß bei Gewalt gegen Vollstreckungsbeamte im europäischen Vergleich*. WD 3 – 3000 – 139/11 WD 7 – 3000 – 112/11 Abschluss der Arbeit: 16. Juni 2011 [in German]
11. Quelle: Koordination Bundesregierung, Fußball verbindet: Endbericht Koordination Bund zur UEFA EURO 2008TM in Österreich <http://www.bka.gv.at/DocView.axd?CobId=32147111> [in German]
12. Ausschuss für bürgerliche Freiheiten, Justiz und Inneres, Arbeitsdokument über die Verbesserung der polizeilichen Zusammenarbeit zwischen den Mitgliedstaaten der Europäischen Union, vor allem an den Binnengrenzen, und zur Änderung des Übereinkommens zur Durchführung des Übereinkommens von Schengen (2006) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dt/598/598935/598935de.pdf [in German]
13. Mckinnon, F. (2009, July 21). Reprisals as a method of enforcing international law: *Leiden Journal of International Law*. Cambridge Core. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/reprisals-asa-method-of-enforcing-international-law/E2728CA38C241AEECAB8CF303D6E8869> [in English]
14. Kierulf, J. (2017). *Disarmament under international law*: McGill-Queen's University Press. *Disarmament under International Law* | McGill-Queen's University Press. Retrieved August 18, 2022, from <https://www.mqp.ca/disarmament-under-international-law-products-9780773548237.php> [in English]
15. Kirgis, F. (1996, January 22). *Enforcing international law*. ASIL. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.asil.org/insights/volume/1/issue/1/enforcing-international-law> [in English]

Стаття надійшла до редакції: 9.11.2023